

Kad bi Hana Arent danas, godine 1993, ponovo došla u posetu Nemačkoj i kad bi putovanje slučajno otpočela u Augsburgu, svakako bi joj najpre zapale za oko kante za smeće u okolini železničke stanice: po četiri odvojena kontejnera, aranžirana i izdvojena u skladu sa posebnom filozofijom otpada, jedan za konzerve, jedan za flaše, jedan za papir i jedan za "ostatke", šta god to bilo. Pitanje da možda nije malo previše očekivati da putnici koji žure na voz deponuju smeće u pravi kontejner, to praktično pitanje moralo bi da prethodi pitanju šta bi se dogodilo ako bi neki građanin greškom svoju praznu konzervu od koka-kole poverio metalnom kontejneru predviđenom za papir. Postoje li posebne mere za takve slučajeve? Ko nadzire ispravno korišćenje malog postrojenja za otpad i ko interveniše u slučaju njegove neprimerene upotrebe? Nije isključeno da bi se Hana Arent malo zamislila nad ovim, da bi možda doživela nešto poput dežavija: čekaj, kako ono beše, ovde hrpa cipela, onde brdo naočara, nešto dalje gomila kose, sve fino sortirano i predviđeno za dalju upotrebu... Ovo poređenje nije fer, ono je podlo i preterano, grubo oglušenje o prvu zapovest nauke o Holokaustu ("Ne poredi!"), ono banalizuje Aušvic a demonizuje augsburšku gradsku čistoću. Ali poređenje je ipak na mestu. Nisu važne pojedinačne mere, važan je repertoar, važno je koliko je domišljata nemačka analnost, koja neprekidno nadmašuje samu sebe. Nije Nemačka slučajno zemlja sa najvećom potrošnjom sredstava za čišćenje po glavi stanovnika i sa najagresivnijim reklamama za ista, nije slučajno što zahtev za "političkom higijenom" ide uz političku retoriku koliko i kiseli kupus uz kolenicu, te što je "čistoća", odmah iza diskretnosti, najtraženija, odnosno najčešće obećavana osobina u oglasima lične prirode u odgovarajućim časopisima, i to čak i onda kada se traže partneri za sado-mazo-igri-

---

ANALNOST ZLA

HENRIK M. BRODER

Prevela sa nemačkog: Aleksandra Bajazetov-Vučen

ce i polivanje prirodnim šampanjcem. A nemačka domaćica koja se ne bi dičila time da se njenog poda u kuhinji može jesti, ta se još nije rodila. “Opšte odsustvo emocija”, koje je Hana Arent doživela 1950, možda i jeste bilo od koristi za obnovu i izgradnju posle velike katastrofe, ali je ono stvorilo, odnosno učvrstilo jedno čudnovato stanje: ono što im nedostaje u emocijama, Nemci nadoknađuju čistoćom. Dok drugi narodi poštuju Matu Hari i Čičolinu, u Nemačkoj Draga Saveta i savetnica za ispravno korišćenje tampona u firmi *Tampax* najosetnije doprinose čulnosti svakodnevice. Čovek bi mogao da pomisli da narod koji se s takvim oduševljenjem prepušta maniji čistoće na slično radikalnan način postupa i sa svojom istorijom, ako ništa drugo, a ono da miris truleži koji širi leš u ormanu ne bi pokvario ukus vakuimirane, garantovano sveže pržene jutarnje kafe. No, upravo je obrnuto. Ljudi koji tokom večere mogu da istrpe obaveštenja o dejstvu dezodoransa sa kuglicom i sredstvima za čišćenje WC-šolje a da se ni jedan jedini put ne zagrcnu, zgađeno se okreću kada se razgovor povede o prljavštini koja se ne može ukloniti truleksom. Samo “senzacionalistički nastrojeni mediji”, piše list *Neues Deutschland*,¹ odatu se poroku “kopanja po ekskrementima represije”, pod čim ovaj list podrazumeva dokumenta Gaukove službe². Međutim, “većinu stvarnih žrtava” bi ovakav “lov na veštice, kakav se povezuje pre svega sa Gaukovim ime-

nom, samo odbio”. Već i sama činjenica da i prvi naslednici počinilaca smatraju sebe kompetentnim da dele etikete “stvarne žrtve” ukazuje na fenomen koji je Karl Kraus nazvao “nevinost-progonilac”. A ako kopanje po “ekskrementima represije” zaista može da se podvede pod lov na veštice, onda ni pokušaj da se administrativnim putem izađe na kraj sa zaostavštinom diktature nije pokušaj sopstvenog iskupljenja, nego početak nove inkvizicije. “Takvo bežanje od stvarnosti je, dakako, ujedno i bežanje od odgovornosti”, kaže Hana Arent gledajući Nemce posle 1945, ljude koji nisu u stanju da vide ikakvu kauzalnu vezu između uzroka poslednjeg rata i delâ nacističkog režima. Isto takvo bekstvo od stvarnosti i od odgovornosti vidi se i u apelu “Jedinstvo putem pomirenja”, koji su jula 1993. Peršau, Demezijer i Distel, političari Demohrišćanske unije (CDU), uputili nemačkoj javnosti. Ne može se više tolerisati “da se nebrojenim ljudima stalno prebacuje to što su se prilagodili sistemu Nemačke Demokratske Republike i što su, planirajući sopstveni život ili život svoje dece, sklapali kompromise”, piše u pozivu ove trojice, od kojih su dvojica, Distel i Demezijer, planirajući sopstveni život, opovrgli pravilo da pacovi napuštaju brod koji tone: obojica su stala na komandni most, jedan kao ministar unutrašnjih poslova, drugi kao premijer, kada je već bilo jasno da će parobrod zvani NDR uskoro potonuti. I sada, posle planski sprovedene havarije,

¹ nekada organ SED-a, Jedinstvene socijalističke partije Nemačke – prim. prev.

² J. Gauk (Gauck) jedan je od glavnih aktera kampanje za raskrinkavanje bivše službe državne bezbednosti – prim. prev.

oni žale što “revanšizam... opterećuje političku kulturu zemlje i sadašnjost”, te što će se zemlja raspasti na “pobednike i pobeđene”, na “počiniocce i žrtve”. Pri tom u NDR navodno nije moguća jasna podela na “nevinu jagnjad i zločince”, kaže Demezijer, koji je radio kao NS, nezvanični saradnik štažija, Državne bezbednosti, pre nego što je, sasvim zvanično, postao poslednji premijer NDR, ljudi su uglavnom živeli “negde u sredini”. Prema tim ljudima se 1993. postupa “kao da se od 1989. godine uopšte nisu promenili”. – Faktička tačnost ove tvrdnje nije sporna. NS-ovci više ne potkazuju susede, pogranična straža više ne puca na begunce, trgovci ljudima više ne prodaju ljude koji žele da napuste zemlju, borbene grupe u preduzećima više ne brane preduzeća od klasnog neprijatelja, a članovi CK i Politbiroa više ne naređuju stvarnosti kako da izgleda. Ukratko, otkako NDR više ne postoji, ljudi koji su joj ranije služili promenili su se. Demezijerova argumentacija, koja je verovatno dremala “negde u sredini” između smisla i besmisla pre no što ju je on aktivirao, podseća na izlaganja branilaca na mnogim suđenjima nacistima, koji su tvrdili kako su se njihovi klijenti posle 1945. ponašali besprekorno, kako su se u potpunosti resocijalizovali, pa zbog toga ne bi bilo ni ispravno, a ni potrebno da se kažnjavaju. I ovo poređenje je neumereno, jer je u poređenju sa Trećim rajhom NDR gotovo bila pravna država, a zatvor Baučen u poređenju sa Aušvicom banja, ali logika, tj. nelogičnost oprostaja greha je ista: kad se totalitarni sistem slomi i kada njegovi pomagači izgube osnov svoje delatnosti, odmah se smatra

da se o uspešnom preobraćanju može govoriti već i samo zato što više ne postoje istorijske prilike da oni nastave da rade isti posao. A ko se usprotivi, taj se bavi “lovom na veštice”, taj stvara klimu revanšizma. Ta “stravična nevinost, koja se pretvara u maniju gonjenja čim se suoči sa sudom moralno intaktnog sveta” (Arent), nije odgovorna samo za zamenu teza kada od počinilaca pravi žrtve, nego ona i istoriju postavlja naglavce. Kraj diktature tada postaje mešanje u “životni plan” čitavog jednog naroda, mogućnost da čovek preuzme odgovornost umesto da ga neko stalno vodi za ruku postaje neopravdano veliko očekivanje. Sada se odlučuje o tome “da li će istočni Nemci i dalje biti predmet osвете, proganjanja i uništenja, ili će istorija, dostignuća i biografije Nemačke Demokratske Republike biti priznate”, piše *Neues Deutschland*. Ova želja nailazi na jednu tehničku prepreku: u podrumima Gaukove službe smešteno je 17.000 džakova pocepanog papira. To što se istorija, dostignuća i biografije Nemačke Demokratske Republike danas ne cene dovoljno može se najpre objasniti time što su potrebna dokumenta blagovremeno uništena. Radost uklanjanja otpada u Nemačkoj pogađa istoriju koliko i obično kućno smeće. Kada bi se pritužbe o nedovoljnom priznavanju onoga što je postignuto ograničile samo na bivšu NDR, one bi se mogle shvatiti i kao početak procesa učenja na čijem bi kraju bila spoznaja da svaka revolucija, pa čak i mirna, ima svoju cenu. Naravno da je kraj karijere koju je garantovala državna partija bolna za pogođene. No, ne javlja se samo pogođeni za reč, ne traže samo

pogođeni da se njihove biografije priznaju, što bi praktično značilo mogućnost da se one tako i nastave. I ljudi koji nisu bili prinuđeni da se snađu “negde u sredini” ili da se sklo- ne u neku nišu, ljudi koji su mogli da putuju kad god su hteli, koji su mogli da vide svaki film i da pročitaju svaku knjigu, hvale sada ljudske kvalitete kastinskog državnog uređenja. “Postoji ljudsko pravo na neupadljiv život!”, uzvikuje Ginter Gaus i brani to pravo argumentom koji bi svaku kuću strave pretvorio u oazu sigurno- sti: “Niša je normalno mesto boravka za obič- nog čoveka u svakom političkom sistemu! A sloboda nekog poretka meri se time da li lju- di uopšte mogu da imaju svoje niše...” Gau- sovu filozofiju niša dostojno nastavlja istori- čar književnosti Hans Majer, koji je sve do napada na strance u Hojersverdi i Rostoku “zaista verovao” da “u NDR sa svim tim be- smislenim kursevima i političkim školama može da nastane jedna nova antifašistička stvar- nost” i koji je i dan-danas uveren u to da je “pokušaj mnogih dobronamernih ljudi da na nemačkom tlu osnuju alternativno dru- šтво propao zato što je NDR bila kolonija So- vjetskog Saveza”. Čak i tako mudra glava poput Hansa Majera – koji je nosilac Državne na- grade NDR, a istovremeno i nosilac Velikog krsta za zasluge sa zvezdom i lentom koji mu je dodelila SRN – bespomoćno tumara po ruše- vinama svog *Weltanschauung*-a: marksizam je, kao, bio “jedan od velikih naučnih sistema” veka, “samo što je marksizam-lenjinizam bio greška” koju bi i sam Marks “odmah spoznao”. Eh, da je dobri Karl iz Trira mogao da prisu- stvuje makar jednoj sednici CK Jedinствene

socijalističke stranke Nemačke, od kolonije Sovjetskog Saveza bi možda nešto još i posta- lo. Majer, koji za sebe kaže da je “uvek bio na strani pobeđenih, na strani autsajdera”, ose- ća se “bližim ljudima u takozvanim novim po- krajinama nego onima u staroj SRN”. Ovaj bi stav politički imao smisla i bio bi moralno is- pravan da NDR još uvek postoji. Ovako, ta pozna bliskost više se može vezati za propali si- stem nego za ljude koji sada ispadaju pobeđe- ni. Majer ne uspeva da diktaturu nazove pravim imenom, a da njen zasluženi kraj proglasi promenom nabolje. Konačno, kaže on, “či- njenica je da smo u to vreme zamišljali jed- nu veličanstvenu alternativu”. Negde dubo- ko u nemačkoj duši mora da postoji neko sunderasto telašće koje, čim naraste do pune veličine, umanjuje sposobnost rasuđivanja. To telašće reaguje na stimulanse poput reči “nauka”, “budućnost”, “utopija”, “alternati- va”, “manje zlo”. Ko god se poziva na to da je pre trideset ili četrdeset godina imao nekakvu viziju koja se mogla manje ili više naučno pot- krepiti, misli da može da izbegne odgovor na pi- tanje zašto je ta vizija bila tako zavodljiva, u čem- u se sastojala njena libidinoznost, i koliko je potrajalo dok se moć rasuđivanja nije povra- tila. Prilično je isključeno da nekoga može da fascinira nekakva “naučna ideja”. Kad bi to bilo moguće, svi bi fizičari izgledali uduva- no. Nije, međutim, fascinantna “naučnost”, nego želja za “redom” koja se ogleda u toj ide- ji, i preglednost koja iz nje proizlazi. A red može da se uzme kao sinonim za čistoću. Što je domaćici kupatilo izribano “Ajaksom”, to je nekom ko živi od intelektualnog rada “nauč-

ni sistem". Iritantna mrlja u oba slučaja izaziva istu reakciju: ona se ili u istom trenutku ispolira, pa se odmah uspostavi *status quo ante*, ili se, ukoliko to nije moguće, smakne onaj ko je fleku napravio. Tako se roditelji za sve istresaju na decu, a simpatizeri postaju disidenti.

"Pretvaranje stvarnosti u puku mogućnost", o čemu govori Hana Arent, javlja se i u veoma popularnom nagađanju šta bi se dogodilo da nije propala NDR, nego SRN, da je, dakle, ujedinjenjem stvoren OOUR Nemačka. Ovakvo razmišljanje ima svoje čari već i zato što zaobilazi pitanje zbog čega je NDR zapravo propala, a umesto toga od slučajnosti čini princip. Filmski režiser Peter Lilijental pokušava da relativizuje ulogu doušnika DB-a, nešto otmenije nazvanih nezvaničnim saradnicima, tako što sebe i ostale kulturne radnike naziva "nezvaničnim ambasadorima" koji su "bili na Kubi... i razgovarali s Kastrom". Osim toga, sa osmatračnice istorije, i krivi i nevini izgledaju nekako isto: "Niko od nas se u ovom veku nije poneo sjajno, naši dedovi ponajmanje, a to važi i za moje jevrejske pretke. Oni su se uvek kladili na pogrešnog konja." Tako se definitivno opovrgava laž o starozavetnom osvetničkom duhu. Peter Lilijental ne zamera džokejima što su ostali pošteđeni puta na klanicu, dok su njegovi dedovi, kladeći se na pogrešnog konja, odvedeni upravo tamo. Šta ćete, moglo je da bude i obrnuto. Sličnu velikodušnost pokazuje i Džordž Tabori, koji na pitanje šta ga to

fascinira kod izdaje odgovara: "Izdaja nije ništa neobično... Svaki kompromis je isto izdaja. Svaki. Svi mi svakog dana izdajemo na hiljade stvari, izdajemo i ljude. Svi mi! Mi se neprestano bavimo izdajom." Tako razlika između nezvaničnog saradnika, koji je potkazao svog suseda DB-u i smestio ga u zatvor, i čoveka koji se, znajući da to nije mudro, nije prijavio za dobrovoljnu radnu akciju za žetvu na Kubi, postaje beznačajna, pa se od inscenacije do inscenacije može nositi sobom u filozofskom ručnom prtljagu i po potrebi raspakovati. Slično rezonuje i "teološka spisateljica" Doroteja Zele kada pokušava da odgovori na pitanje "odakle nasilje, od dečjeg vrtića do metroa, od samousluge do igrališta". Stvarno, odakle li samo? Pa, iz onog ćoška iz kog katodna cev brunda: "Sada, doduše, nemamo više diktaturu i nepravnu državu, ali imamo novi totalitarni aparat koji vlada i manipuliše neuporedivo prefinjenije nego što su to podizanje zastave, propaganda i planska privreda ikad mogle: televizijom..." Nije u pitanju omaška iz arsenala kulturne kritike, već nova teološka spoznaja: jedan totalitarni aparat zamenjen je drugim, na mesto NSDAP-a³ došao je ARDZDFRTL,⁴ dnevnik poziva na podizanje zastave, u Zabavi miliona voditelj Karl Moik imitira Jozefa Gebelsa, a Centrala za naplatu TV-pretplate preuzela je zadatke planske privrede, samo, eto, finije i efikasnije.

Iza ovakvih izjava ne skriva se prezir prema totalitarnim aparatima, nego zov za njima.

³ NSDAP, Nationalsocijalistička nemačka radnička stranka, stranka na vlasti od 1933. do 1945. godine – prim. prev.

⁴ ARD, ZDF i RTL, nadregionalne TV-stanice – prim. prev.

Neka konačno dođe neko i zaustavi bujicu koju televizija nanosi u dnevnu sobu. Neka neko kaže šta smemo da gledamo a šta ne, neka konačno sve bude jasno. Kompetencija Doroteje Zele da pronade uzroke nasilja izlazi na videlo i u "ekonomskom objašnjenju" koje ona daje: "To su ljudi bez posla i bez obrazovanja, koji se nasilju odaju kao alkoholu". Prostora u hramu večne mudrosti sve je manje. Uz upozorenje da je onanisanje uzrok za sušenje kičmene moždine i poznatu činjenicu da žene ne umeju da voze kola, stiže i treća elementarna mudrost: ko izgubi posao, spaljuje strance. Izraelski istoričar Cvi Javec čudi se toj neminovnoj vezi između uzroka i posledice: "Kad ljudi u Engleskoj ostanu bez posla, oni odu da pecaju. Kad u Nemačkoj ostanu bez posla, oni odu u naciste." Ali Doroteja Zele očigledno misli da je prirodni zakon da nezaposlenost stvara naciste, da je to neka vrsta aksioma koji ne mora ni da se dokazuje ni da se opravdava. Nesposobnost i nespремnost da se "povuče razlika između činjenice i mišljenja" (Arent) u Nemačkoj daje najneobičnije plodove. Nisu u pitanju nesporazumi usled nedostatka informacija, jer informacija ima na pretek. U međuvremenu je, na primer, poznato da većina omladinaca koji su učestvovali u pogromima protiv stranaca nisu ni nezaposleni ni neobrazovani, već da su kroz nasilje davali oduška "difuznim osećanjima i predstavama o opštoj ugroženosti". Pre bi se moglo govoriti o nekoj vrsti alergije na stvarnost, kakvu vrlo ilustrativno izražava zabavljač Harald Junke kad za sebe kaže: "Ja u stvari nikad nisam bio alkoholičar, ja sam samo šljokao..." Ono što u pojedinačnom slučaju može da izgleda duhovito,

gotovo originalno, poprima opasne dimenzije kada se uzdigne na nivo toposa. Prvi svetski rat izgubljen je zbog izdaje, Hitler je došao na vlast zato što je nezaposlenima obećao posao i hleb, konačno rešenje jevrejskog pitanja bilo je reakcija na Staljinove zločine, NDR je počivala na antifašizmu, nezaposlenim omladincima ne preostaje drugo nego da prebijaju strance. Kad se mišljenja na ovaj način uzdignu na nivo činjenica, onda se još jedan aspekt nemačkog bekstva od stvarnosti izražava u ophođenju sa činjenicama "kao da su u pitanju obična mišljenja". U Minhenu je jedan od vodećih neonacista, koji je javno poricao masovno istrebljenje Jevreja u Trećem rajhu, oslobođen na sudu: takve sumnje u Holokaust su "dopuštene", rekao je sudija u obrazloženju presude. U Osnabriku jednom istaknutom dominikancu, koji je tvrdio da su Jevreji i Poljaci "najveći eksploatatori nemačkog naroda", uopšte i nije suđeno za širenje mržnje. Na protestnom skupu zbog zatvaranja Šilerovog pozorišta u Berlinu, glumica Štefi Špira rekla je da je sve to podseća na situaciju od 1931, intendant August Eferding je rekao "Gde kultura otpadne, nastaje prostor za nasilje", drugi su, opet, govorili o "kulturnoj havariji", o "varvarskom činu". Pretvaranje mišljenja u činjenice i pretvaranje činjenica u mišljenja nije znak posebno polemički nastrojenog društva, nego je proizvod "nihilističkog relativizma" (Arent) u odnosu prema stvarnosti. A čim Nemci silom budu vraćeni na tlo stvarnosti, dakle posle sloma Trećeg rajha ili po raspadu NDR, uspaničena uposlenost postaje "njihovo glavno oružje u odbrani od stvarnosti". Moralo je da prođe više od dvadeset godina od 1945. da u Nemačkoj otpočne suočavanje sa Trećim raj-

hom, a verovatno će proći još više dok ne otpočne pravo suočavanje sa NDR, tj. dok prva država radnika i seljaka ne počne da se shvata ne kao sovjetska kolonija nego kao proizvod nemačke analnosti. Šta, recimo, rade svi oni koji su u NDR održavali red? Čime ubijaju vreme dok se ponovo ne ukaže potreba za njima? Nekoliko bivših aktivista DB-a osnovalo je društva za fizičko-tehničko obezbeđenje, jedan bivši referent za verska pitanja postao je premijer i čvrsto je rešen da zadrži taj posao, iako ga sada i sa blagoslovom suda možemo zvati “doušnikom DB-a koji je posle preokreta napravio političku karijeru”, “sekretarem moći bez obzira na to ko je na vlasti”. A šta na istoku i na zapadu radi velika većina ljudi koji su živeli “negde u sredini”, koji su, od sveg političkog preokreta, prešli na svakodnevne zadatke kao da se oko njih baš ništa nije do-

godilo, kako će oni izaći na kraj sa svojom “opštom neosetljivošću” koju samo prikrivaju “jeftinom sentimentalnošću”, a u tome ih podržavaju filozofi niša, koji svoje predstave o redu prikazuju kako ljudsko pravo na neupadljiv život? – Većina radi ono što je u sličnim situacijama uvek i radila: čisti. Što više smrde oni alegorični leševi u ormanu, to više moraju da blešte pločice u kupatilu. Budućnost pripada reciklaži, a brojni šareni kontejneri za belo staklo, zeleno staklo, papir i plastiku značajno doprinose boljem izgledu gradova. Kad bi Hana Arent 1993. došla u posetu Nemačkoj, smesta bi joj bilo jasno da nemačko biće ne oličava parola “rad oslobađa”, nego jedna prilično (b)analna izreka: “Spolja gladac, a iznutra jadac”.

Berlin, 8.8.1993.

Izvornik: Henryk M Broder, “Die Analität des Bösen”, predgovor nemačkom izdanju eseja Hane Arent “Posledice nacističke vladavine”,* Rotbuch Verlag 1993, str. 7-21.

---

* Tekst Hane Arent “Posledice nacističke vladavine” nalazi se na samom kraju ovog broja R.E.Č.-i.